

knowledge and acquired the skills necessary for creative self-realization, but also is aware of the methods and principles by which this self-realization achieves.

Key words: China, vocational training, musical education, university, student, teacher.

Рецензент: Кузьменко Ю.В.

УДК 37.046:656.612(477.7)(045)

Ляшкевич А. І.*

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТОРГОВЕЛЬНО-МОРЕХІДНОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (20- ТІ РОКИ ХІХ – ХХ-Е СТОЛІТТЯ)

Названі в статті періодизації є актуальними для з'ясування етапів розвитку морської освіти на півдні України, тому їх використано як базові. Виділено критерії та підходи до визначення меж окремих етапів у контексті соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних і педагогічних детермінант. Подано періодизацію розвитку системи морських бібліотек у період з ХІХ до початку ХХ століть, а також проаналізовано сприяння розвитку морехідної освіти шляхом поширення внутрішньої торгівлі, активізації зовнішньоекономічних зв'язків та прокладання залізничних доріг до портів на півдні країни – Одеси, Миколаєва, Херсона.

Ключові слова: мореплавання, морський флот, торговельно-морехідна освіта, етапи розвитку, періодизація розвитку морської освіти.

У 20-х роках ХІХ століття на зміну парусникам прийшли парові машини, що значно покращило морехідні якості кораблів, збільшило безпеку і дальність морських подорожей. Наступні важливі зміни відбулися у 1840-х роках, коли як основний конструкційний матеріал для будівництва кораблів почали використовувати залізо і сталь, а замість весел – застосовувати гребні колеса та гвинти. Кінцем парусного флоту історики вважають Кримську війну 1853-1857 рр., результати якої спричинили реформу військово-морської освіти. Відзначимо, що з винайденням радіо (1895) та гірокомпасу (1908) розпочався новий етап і в судноводінні.

Метою статті є визначення наступного етапу розвитку мореплавання, який науковці [1, с. 4-14] пов'язують із запровадженням нової технології суднобудування – використанням електрозварювання для з'єднання корпусних конструкцій замість клепок, секційного й модульного збирання кораблів (початок ХХ ст.). На цьому етапі здійснювалася спеціалізація транспортних і промислових кораблів, вводилися в дію двигуни внутрішнього згорання, створювався підводний флот, удосконалювалися артилерійські засоби ураження і морської зброї. У другій половині ХХ ст. відбулося запровадження атомної енергетики в підводне суднобудування і криголамний флот, широко розвивалася суднова автоматика й електроніка, розпочалося будівництво спеціалізованих кораблів (танкерів, контейнеровозів і т. ін.), з'явилися нові технічні засоби освоєння Світового океану (плавучі бурові установки, підводні автономні апарати тощо). Наприкінці ХХ ст. було запроваджено нові принципи підтримки кораблів – підводні крила і повітряну подушку, а також суднову атомну енергетику та засоби океанотехніки.

Наведені етапи є умовними, оскільки неможливо чітко окреслити межі науково-технічного розвитку і запровадження його результатів на практиці. Проте це надає уявлення про етапність розвитку мореплавання, пов'язаного з технічним прогресом – появою парусників, зміною дерев'яних суден на залізні, конструюванням парових двигунів, появою перших зварювальних конструкцій, побудовою двигунів внутрішнього згорання.

Аналіз літератури з історії окремих навчальних закладів торгового флоту [8] надав

*© Ляшкевич А. І.

підстави для окреслення такої етапності в їх розвитку.

1. Започаткування – відкриття водоплавної школи (1786, Санкт-Петербург), мореплавного і суднобудівного училищ (1808, Санкт-Петербург), училища торгового мореплавання (1829, Санкт-Петербург). Саме останню подію – відкриття першого училища торгового мореплавання більшість науковців називають початком морехідної освіти. 1834 року аналогічний навчальний заклад було відкрито на півдні держави – у Херсоні, а згодом – в інших містах. 1841 року було затверджено Положення про шкіперські курси, які 1842 року було відкрито в Архангельську та Кемі.

2. Від початку 1864 р. розпочалося формування нормативно-правової бази підготовки фахівців торгового флоту. Так, 1864 року Морським міністерством спільно з Міністерством фінансів і Міністерством народної освіти було затверджено «Положение о морских классах» та «Правила для испытания на звание шкипера и штурмана». У положенні зокрема зазначалося, що «купеческим, городским и всяким другим обществам разрешается учреждать в прибрежных местностях империи морские классы с целью доставления посвятившим себя мореходству лицам возможности приобретать знания, нужные для их промыслов и в особенности для занятия долиностей штурманов и шкиперов на торговых судах, парусных и паровых» [8].

Відповідно до Положення класи було розподілено за трьома розрядами підготовки: 1) морехідні класи першого розряду – навчання елементарної грамотності, математики, геометрії та площинної тригонометрії, географії, навігації та морської практики; 2) морехідні класи другого розряду – окрім вимог попереднього класу, знання астрономії, навігації та іноземних мов; 3) морехідні класи третього розряду – крім базових знань курсанти отримували знання з морської навігації, суднобудування та пароплавної механіки, морського законодавства. Відповідно до правил, випробування на отримання звання судноводія відбувалися за програмами, установленими для таких звань: 1) штурмана каботажного плавання; 2) шкіпера каботажного та штурмана далекого плавання; 3) шкіпера далекого плавання [8].

За ці роки значно зросла кількість торговельно-морехідних навчальних закладів, мережа яких включала Одеське училище торговельного мореплавання, Херсонське училище далекого плавання, а також морехідні школи різних рівнів, які діяли в Бердянську, Керчі, Феодосії, Севастополі, Бериславі, Голій Пристані, Миколаєві та Олешках. Відзначимо, що за роки правління Олександра II (1855-1881) на території Росії було відкрито 33 морехідних класи, які випускали близько двох із половиною сотень фахівців. З 1881 р. морехідні класи було передано в підпорядкування Міністерству народної освіти від Міністерства фінансів (1897 року знову повернуто до Міністерства фінансів).

Подальшому розвитку морехідної освіти сприяло поширення внутрішньої торгівлі, активізація зовнішньоекономічних зв'язків та прокладання залізничних доріг до портів на півдні країни – Одеси, Миколаєва, Херсона. Це призвело до розмежування з 1890-х років водного транспорту на дві складові – морську та річну (Дніпро – Десна – Прип'ять, Дніпро – Чорне море). Для характеристики ситуації з підготовкою фахівців для водного транспорту наведемо таку статистику: на початок 1895 року в Російській імперії функціонував 41 морський заклад, з яких 17 – I розряду, 10 – II, 4 – I та II, 10 – II та III розрядів; на узбережжі Чорного моря містилося 9 закладів, Азовського – 5, а вздовж річок – 2 заклади [10].

3. 1902 року всі морехідні класи було закрито, а замість них відповідно до вимог Закону «О судоводителях на мореходных судах торгового флота» (1902) засновано нові заклади. Тепер звання судноводіїв розподілялися за двома ступенями – капітана та штурмана, а кожен ступінь поділявся на 4 розряди залежно від поділу дальності плавання (далекі та малі відстані). Відповідно до Закону «О механиках на мореходных судах торгового флота» (1903) було засновано школи двох типів – училища далекого і малого плавання для підготовки штурманів I і II розрядів і морехідні школи для

підготовки штурманів III і IV розрядів [2]. 1909 року систему звань судноводіїв було спрощено, проте систему навчальних закладів залишено без змін. Подальше відкриття і розвиток низки навчальних закладів зупинила Перша світова війна.

Зазначимо, що в останній чверті XVIII і першій третині XIX ст. торговельно-морехідна освіта залишалася поза увагою держави. Тривалий час проблема підготовки фахівців для комерційного флоту вирішувалася завдяки приватним ініціативам: коштами Одеської митниці навчалася визначена кількість слухачів у стінах Чорноморського штурманського училища, а за фінансової підтримки купців на півдні України діяли товариства вільних матросів, що були осередками поширення морехідних знань. Разом із тим забезпечення комерційного флоту фахівцями відбувалося ще й шляхом залучення спеціалістів із-за кордону.

Отже, у розвитку мережі навчальних закладів для підготовки фахівців торгового флоту простежуються такі віхи: 1829-1864 рр. – поступове відкриття з утворенням розгалуженої мережі; 1864-1902 рр. – реформування змісту підготовки морських фахівців; 1902-1914 рр. – започаткування формування законодавчої бази.

Цікавою для нашого дослідження є періодизація історії морехідної освіти України, запропонована сучасним дослідником історії О. Чорним [9, с. 189-194], який також виокремлює три великі етапи – дореволюційний, радянський та пострадянський. Перший етап він називає найтривалішим, оскільки він охоплює період від початку XIX ст. до 1917 р. Науковець вважає, що саме в цей період відбувається започаткування дослідження морської освіти. Після подій 1917-1920 рр. розпочинається новий, радянський етап у вивченні історії морських навчальних закладів. З проголошенням незалежності України й розпадом Радянського Союзу розпочався третій етап у вивченні історії морських навчальних закладів, що триває донині. Наголосимо, що автор вважає: дослідження проблеми на цьому етапі має стати серйозним аргументом української сторони в українсько-російських переговорах щодо питань приналежності Чорноморського флоту з його військово-морськими базами.

При визначенні періодів розвитку морської освіти нами враховано й пропозиції [5] щодо періодизації розвитку системи морських бібліотек у період початку XIX – початку XX ст., у якому автори виокремили такі періоди:

- XVIII ст. – поява перших морських книжкових зібрань (бібліотека Морської академії, яка мала підручники, наукову літературу з морехідної справи та книжки з морської тематики, перекладені російською мовою; Морська бібліотека адміралтейств-колегій, книжкові зібрання великих портів (Одеси, Миколаєва, Херсона);

- перша чверть XIX ст. – 1850 р. – поява бібліотек при Благородних офіцерських зібраннях, 1851 – 1900 рр. – створення судових бібліотек;

- 1917 – 1925 рр. – «профілізація» і «фільтрація» бібліотечних фондів (вилучення книжок, які не відповідають комуністичній ідеології), формування бібліотек будинків офіцерів.

Як бачимо, навіть у цій періодизації розділові роки виокремлення періодів співпадають з іншими межами, зазначеними вище.

Розглядаючи морську освіту як складову системи середньої та вищої професійної освіти, ми проаналізували етапність її розвитку на українських землях.

З історичних джерел відомо, що від початку XVIII ст. значний вплив на розвиток науки й освіти на українських землях мала Києво-Могилянська колегія, створена ще 1632 року. За царським наказом 1701 року вона отримала титул і права академії – першого вищого навчального закладу в Україні [7]. І хоча навчання тут мало суто загальноосвітній характер – студенти вивчали граматику, поетику, риторичку, філософію і богослів'я, іноземні мови, історію та географію, математику (тригонометрію зокрема), фізику, астрономію та архітектуру, вони по закінченні ставали викладачами різних навчальних закладів, морського профілю зокрема.

До 1725 р. на території Російської імперії, а отже – і на українських землях, було

відкрито циферні школи (початкові з математичним нахилом) і приватні гімназії, де освіту здобували не лише дворянські діти, а й солдатські. 1724 року було створено перший в Росії науково-просвітницький центр – Академію наук, на яку покладалося завдання науково-технічного забезпечення держави (викладали зарубіжні професори).

Зауважимо, що впродовж 30-60-х років XVIII ст. вибудовувалася система дворянської станової освіти: 1731 року відкрито сухопутний шляхетський корпус – закритий навчальний заклад для дворян, 1759 р. – Пажеський корпус. В обох закладах дворян готували до військової служби, надаючи при цьому знання з іноземних мов, точних, інженерних і військових наук та здійснюючи світське виховання. У 1770-х роках у Росії намагалися побудувати системи навчально-виховних закладів.

З 1786 р. відповідно до «Устава народних училищ» [7] у кожному губернському місті розпочалося відкриття головних чотирикласних училищ, де викладалися історія, математика, географія, фізика, механіка, мови; у кожному повітовому місті відкривалися малі двохкласні училища, в яких дітей навчали читати і писати, елементарної граматики та арифметики.

1802 року було створено Міністерство народної освіти, яке 1803 року затвердило стрункий план організації єдиної (чотириступеневої) системи освіти – «Предварительные правила народного просвещения» [5, с. 93-109]. Відповідно до цього плану вся держава була розподілена на навчальні округи, серед яких Харківський обіймав українські землі. Керівництво освітою в кожному окрузі здійснювали університети, в яких створювалися училищні ради (шість професорів і ректор університету). Контролював діяльність університетів попечитель навчального округу. Відповідно до Статуту 1804 р. університети друкували навчальну та наукову літературу, створювали наукові товариства, контролювали діяльність гімназій та приходських і повітових училищ.

Із прийняттям Статуту 1828 р. приходські училища проголошувалися навчальними закладами для дітей «найнижчих станів», повітові училища – для дітей «купців, ремісників й інших міських жителів»; у гімназіях освіту отримували діти дворян, чиновників і купців [6]. 1835 року управління вищою школою і народною освітою було розділено: навчальні округи з ведення університетів було вилучено і передано до ведення Міністерства народної освіти. З цього моменту відповідальність за стан освіти в округах було покладено на попечителів, які вже не суміщали цю посаду з керівництвом університету. Відзначимо, що освітою переймалося й Міністерство фінансів, яке 1839 року в окремих містах відкрило гімназії, реальні класи та повітові училища й військове міністерство, яке відкривало воєнні училища та кадетські корпуси [там само].

На півдні держави 1832 року було утворено Одеський навчальний округ (одночасно з Київським); до цього року Катеринославська, Таврійська та Херсонська губернії входили до складу Харківського навчального округу. Зауважимо, що всі освітні округи проіснували до 1917 р.

Значний інтерес для нашого дослідження склали періодизації розвитку освіти (середньої спеціальної, професійної, вищої) у XX столітті. Наприклад, в «Історії педагогіки» М. Левківського [3] наведено таке розмежування періодів розвитку середньої освіти: 1) школа й педагогіка початку XX століття; 2) школа й педагогіка України у радянський період (20-80 роки); 3) утвердження демократичних державно-громадських засад освіти (з 90-х років). В «Історії національної освіти і педагогічної думки в Україні» Л. Медвідь [4] знаходимо таку періодизацію: 1) 1917–1920 рр. – розвиток національної освіти і педагогічної думки в УНР; 2) 1920–1940 рр. – розбудова української системи освіти; 3) 1950–1990 рр. – радянська система української освіти; 4) з 1991 р. – національна освіта незалежної України.

Як бачимо, часовий проміжок 1917-1920 (початок XX ст.) історики педагогіки також виділяють в окремий етап.

Названі періодизації є актуальними в контексті проблеми нашого дослідження, тому їх використано як базові стосовно структурування періодизації розвитку морської

освіти на півдні України.

Ураховуючи зазначені вище критерії періодизації та підходи до визначення меж окремих етапів у контексті соціально-економічних, суспільно-політичних, соціокультурних і педагогічних детермінант, у визначених хронологічних межах нами було виділено такі періоди становлення і розвитку морської освіти на півдні України:

1) 1830-ті роки – друга половина 1850-х років – започаткування багатогалузевої промисловості, тривале зростання обсягів внутрішньої та зовнішньої торгівлі, процес становлення ринкових відносин (початок пов'язуємо зі створенням Одеського навчального округу (1832), до складу якого ввійшли південні губернії країни, відкриття морського училища в Херсоні (1834), розділення управління вищою школою і народною освітою (1835);

2) друга половина 1850-х років – початок 1870-х – втрата впливу в Чорноморському басейні після Кримської війни (початком вважаємо реформування системи морської освіти);

3) початок 1870-х років – початок 1900-х років – формування інструктивної бази народної освіти (за початок обираємо затвердження Статуту (1871), Правил «Об испытаниях при поступлении, переходе и окончании курса» (1872), Правил для учнів (1873) – нормативних документів, які були чинними аж до 1917 р., створення Миколаївської морської академії (1877);

4) початок 1900-х років – 1919 – спроба побудувати законодавчу базу морської освіти як частини професійної (початком періоду обираємо ухвалення законів про механіків (1902) і судноводіїв (1903), у періоді виокремлюємо військово-революційну паузу руйнації (1917 – 1919) – Перша світова та Громадянська війни, революційні події, під час яких відбулася ліквідація системи військово-морських навчальних закладів шляхом відмови від попереднього досвіду та фізичної ліквідації професорсько-викладацького складу;

5) 1919 – 1991 – уніфікація підготовки спеціалістів торгового флоту за радянських часів (розпочинається відкриття військово-морських інститутів та академій Морського управління);

6) 1991 – 2014 – розбудова національної системи морської освіти (з паузою 1991 – 1995 рр., коли розв'язувалося питання щодо майбутнього Чорноморського флоту і відбувалося різке зниження кількості професійно-технічних училищ і технікумів).

Зрозуміло, що наведена періодизація, як і будь-яка інша, є умовною, оскільки визначається особливостями об'єкта дослідження та особистісними поглядами автора. Проте вона може стати корисною в подальшому вивченні глибинних процесів і причинно-наслідкових зв'язків у становленні й розвитку морської освіти на півдні України.

Література:

1. Кізіма В. В. Історія української науки XIX – XX ст. : навч. посіб. / В. В. Кізіма. – К. : Либідь, 1998. – С. 4 – 14.
2. Лігоцький А. О. Система різнорівневої підготовки фахівців в Україні (теоретико-методологічний аспект) : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Лігоцький Анатолій Олексійович. – К., 1998. – 484 с.
3. Левківський М. В. Історія педагогіки : навч.-метод. посібник / М. В. Левківський. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 190 с.
4. Медвідь Л. А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні : навчальний посібник / Л. А. Медвідь. – К. : Вікар, 2003. – 335 с.
5. Пазин Л. З. Флотские библиотеки в дореволюционной России / Л. З. Пазин // Невский библиофил. – СПб., 1997. – С. 93-109.
6. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения: 1802-1902 гг. / С. В. Рождественский. – СПб, 1902.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.

8. Скальковский К. Русский торговый флот и срочное пароходство на Черном и Азовском морях / К. Скальковский. – СПб., 1887. – 554 с.
9. Чорний О. В. Діяльність військово-морських навчальних закладів в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / О. В. Чорний // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Серія: Держава та армія. – 2006. – № 571. – С. 189-194.
10. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). – СПб., 1890-1907.

Ляшкевич А. И.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-МОРЕХОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ЮГЕ УКРАИНЫ (20-Е ГОДЫ XIX – XX-Й ВЕК)

Названные в статье периодизации актуальны для определения этапов развития морского образования на юге Украины, поэтому их использовано в качестве базовых. Выделены критерии и подходы к определению границ отдельных этапов в контексте социально-экономических, общественно-политических, социокультурных и педагогических детерминант. Подано периодизацию развития системы морских библиотек в период с XIX до начала XX веков, а также проанализированы содействия развитию мореходного образования путем распространения внутренней торговли, активизации внешнеэкономических связей и проведения железных дорог к портам на юге страны – Одессы, Николаева, Херсона.

Ключевые слова: мореходство, морской флот, торгово-мореходное образование, этапы развития, периодизация развития морского образования.

Lyashkevych A. I.

STAGES OF DEVELOPMENT OF MERCHANT MARINE EDUCATION IN THE SOUTH OF UKRAINE (20S YEARS OF THE XIX – XX CENTURIES)

The periodization mentioned in the article is relevant in determining the stages of development of maritime education in the south of Ukraine, so it is taken as a basic reference. The criteria and approaches to defining the stage boundaries according to socioeconomic, socio-political, socio-cultural and pedagogical determinants are distinguished too. It is noted that the steps of the shipping development are connected with technical progress: the emergence of sailboats, the change from wooden vessels to iron one, the construction of steam engines, the emergence of the first welded structures, and the construction of internal combustion engines.

The scientists' opinions concerning the development of the marine studies libraries during the XIX and at the beginning of the XX centuries were taken into account determining the stages of maritime education development. It was also analyzed the contribution of the domestic trade expansion, the intensification of the foreign economic relations and the paving of the railway lines to the ports (Odessa, Mykolaiv, Kherson) in the south of the country.

The article states that the determined periodization will become a basis for the further study of the processes and causal relationships in the formation and development of maritime education in the south of Ukraine.

Key words: shipping, sea fleet, merchant marine education, stages of development, periodization of maritime education development.

УДК 378.5-021.66:5

Сафонова І. Я.*

МАТЕМАТИЧНА ОСВІТА В ШКОЛАХ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XX СТОЛІТТЯ

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз шкільної математичної освіти України у другій половині XX століття. Виявлено тенденції розвитку шкільної математичної освіти в контексті освітніх реформ. Опрацьовано літературні джерела й розглянуто навчальні

*© Сафонова І. Я.